

Світлана Володимирівна Старовойт,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
філіалу «Інститут дослідження Голодомору»
Національного музею Голодомору-геноциду
ORCID: 0000-0001-6226-8166
e-mail: star-t@ukr.net

Катерина Юріївна Лук'янець,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
філіалу «Інститут дослідження Голодомору»
Національного музею Голодомору-геноциду
ORCID: 0000-0001-6431-4867
e-mail: sharlotakorde@gmail.com

«ЧОРНІ ДОШКИ» – РЕПРЕСИВНА СКЛАДОВА ГОЛОДОМОРУ НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРЕСИ

Мета роботи. На підставі аналізу змісту публікацій регіональної преси Чернігівщини початку 1930-х років розкрити репресивну суть режиму «чорних дощок» та роль преси у процесі його нав'язування як методу психологічного тиску. Довести цінність матеріалів періодичної преси як джерела для дослідження Голодомору 1932–1933 рр. **Методологія дослідження** полягає в застосуванні історико-типологічного, історико-системного та історико-генетичного методів. Зазначений підхід дозволяє визначити видовий склад публікацій про «чорні дошки», проаналізувати їхній інформаційний потенціал для з'ясування механізму використання репресії, довести багатовекторність залучення «чорної дошки» для вчинення геноциду українців. **Наукова новизна** дослідження полягає в уведенні до наукового обігу нового комплексу архівних та опублікованих джерел, що доповнює і значно розширює наявну джерельну базу досліджень стосовно причин, перебігу і наслідків Голодомору для населення Чернігівської області. **Висновки.** Публікації в регіональній пресі Чернігівщини 1932–1933 рр. засвідчують активне використання режиму «чорних дощок» комуністичною владою для вчинення злочину Голодомору-геноциду в УСРР. Його застосування на Чернігівщині, яка не була основним зерновим районом України, але потерпала від запровадження зазначеного режиму не менше за інші регіони, доводить, що «чорна дошка» залучалася як важіль примусу не тільки при виконанні хлібозаготівель, а для будь-якого виду сільськогосподарської діяльності. Це підтверджує свідоме скоєння злочину геноциду вищим партійним і державним керівництвом СРСР стосовно українців.

Ключові слова: преса, Голодомор, «чорні дошки», репресія, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Національний музей Голодомору-геноциду.

Актуальність теми дослідження. З огляду на спільне минуле і позицію Російської Федерації щодо Голодомору 1932–1933 рр. в Україні поглиблене вивчення складових механізму вчинення злочину геноциду відносно українців з боку комуністичного тоталітарного режиму є об'єктивною необхідністю і затребуваною українським суспільством тематикою. Однією з таких складових є «чорні дошки». Нині істориками накопичено певну наукову спадщину, що так чи інакше торкається запровадження, функціонування та наслідків їхнього використання в 1932–1933 рр. Водночас, самостійним предметом студій «чорні дошки» стали лише для поодиноких фахівців, зокрема і через брак документів періоду Голодомору, що свідомо знищувалися владою з метою приховування злочину геноциду щодо частини власного народу.

Аналіз останніх публікацій. Найбільш ґрунтовним дослідженням про «чорні дошки» є спеціалізована монографічна праця Г. Папакіна [1]. Як складову адміністративних репресій комуністичної тоталітарної системи та свідомий спосіб вчинення геноциду українців їх розглядають у своїх працях дослідники Н. Романець [2; 3] та В. Марочко [4; 5]. Інформацію про окремі аспекти використання «чорних дощок» містять загальні праці науковців С. Кульчицького, В. Сергійчука, О. Стасюк й інших [6; 7; 8; 9; 10] та праці дослідників-краєзнавців Т. Демченко, М. Гороха, С. Бутко [11; 12], присвячені локальній історії Голодомору на Чернігівщині.

Метою дослідження є заповнення існуючих лакун наявної джерельної бази шляхом введення до наукового обігу нових документів щодо застосування режиму «чорних дощок» на Чернігівщині, а також розкриття на підставі аналізу змісту публікацій регіональної преси початку 1930-х років їхньої репресивної суті, особливостей застосування та розширення хронологічних меж використання «чорних дощок» саме в цьому регіоні.

Виклад основного матеріалу. Визначення дослідників щодо суті «чорних дощок» та їхнього місця в механізмі Голодомору різняться, однак усі сходяться на тому, що це був репресивний елемент механізму геноциду. Створити для людей неможливі для існування умови – ось головна мета застосування «чорних дощок» у 1932–1933 рр. «Чорна дошка» не була винаходом комуністів: як виховний захід вона застосовувалася ще в кадетських корпусах царської Росії [13, с. 77; 14, с. 44]. З часу окупації України Радянською Росією і до початку Голодомору-геноциду «чорна дошка» використовувалася переважно як засіб психологічного тиску, активатор громадського осуду і формування негативної думки навколо занесених на неї осіб. Репресивної суті «чорна дошка» набула восени 1932 р. із прийняттям постанов ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. «Про заходи з посилення хлібозаготівель» [15; с. 388–395], РНК УСРР від 20 листопада 1932 р. «Про боротьбу з куркульським впливом в колгоспах» й інструкції до останньої [16]. Обов'язкові заходи, передбачені в постанові ЦК КП(б)У та в інструкції до

постанови РНК УСРР, стали характерними рисами режиму «чорних дощок»: тотальне вилучення зернових для виконання плану хлібозаготівель, накладання натуральних штрафів, арешти «куркулів» та всіх, хто чинив спротив хлібозаготівельним бригадам, позбавлення можливості купувати промисловий крам (припинялося його завезення і вивозився наявний із крамниць), заборона продавати хліб, вирощений на присадибних ділянках, дотермінове стягнення кредитів та інших фінансових зобов'язань.

Наступним кроком став «підбір жертв» для показового покарання – занесення на «всеукраїнську чорну дошку». Спільну постанову РНК УСРР та ЦК КП(б)У «Про занесення на чорну дошку сіл, що злісно саботують хлібозаготівлі» ухвалили 6 грудня 1932 р. [15, с. 449]. За невиконання плану хлібозаготівлі та злісний саботаж, «організований куркулями і контрреволюційними елементами», репресивні заходи застосували до шести населених пунктів трьох областей УСРР, зокрема це села Вербки і Гаврилівка (Дніпропетровська обл.), села Лютецьки і Кам'яні Потоки (Харківська обл.), села Святотроїцьке і Піски (Одеська обл.).

Узаконений режим «чорних дощок» швидко набув масового застосування в усіх областях УСРР. Про його масштаби свідчить довідка Наркомзему УСРР [15, с. 435–441], де зазначено, що станом на 2 грудня 1932 р. на «чорну дошку» було занесено: у Вінницькій області – 8 районів, 44 колгоспи, 42 села; в Чернігівській області – 13 колгоспів, 38 сіл, 1646 одноосібників; у Донецькій області – 12 колгоспів, 6 сіл, 2 сільради, 25 одноосібників; у Дніпропетровській області – 228 колгоспів у 44 районах; у Київській області – 51 колгосп у 48 селах та 19 районах; у Харківській області – 23 колгоспи в 16 селах та 9 районах; в Одеській області – 12 колгоспів у 9 районах. Сьогодні відомо, що репресії «чорної дошки» було піддано мешканців майже половини районів та сільрад УСРР; у Дніпропетровській області – практично всі адміністративні одиниці [1, с. 337]. Антиукраїнську спрямованість цього вбивчого заходу підтверджує той факт, що «чорні дошки» активно застосовувалися в Північнокавказькому краї, на територіях компактного проживання українців, насамперед на Кубані [17, с. 522–524, 585–588].

Для дослідження процесу застосування режиму «чорних дощок» на місцевому рівні невід'ємною, але маловивченою складовою джерельної бази є обласна та районна преса УСРР 1931–1934 рр., де в обов'язковому порядку оголошувалась інформація про занесення на «чорну дошку». З огляду на цей факт газетні публікації забезпечують широке підґрунтя для аналізу особливостей застосування «чорних дощок», їхніх видів, процесу організації кампаній психологічного терору і комплексного підходу комуністичної влади до формування для людей несумісних із життям обставин. Тогочасні місцеві газети подекуди залишаються єдиним збереженим джерелом інформації про застосування репресії «чорної дошки» щодо конкретних осіб та населених пунктів. За умови критичного ставлення до формату викладеної в них інформації й оперування тільки

конкретними фактами, газети є повноцінним джерелом, щоб заповнити наявні лакуни у вивченні репресивного механізму режиму «чорних дощок».

Найбільша колекція періодичних видань, що дозволяє ґрунтовно вивчити газети цього періоду, зберігається у відділі формування та використання газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Це засвідчує каталог «Газети України 1930–1934 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», виданий у 2004 р. [18]. Він вміщує понад 9100 найменувань республіканських, обласних, міських, районних, багатотиражних газет, газет тимчасового характеру тощо та беззаперечно являє собою найбільшу бібліографію преси доби Голодомору. Особливу цінність при дослідженні режиму «чорних дощок» становлять включені до каталогу одноденні випуски газет, «штурмові листівки», випуски виїзних редакцій газет, різноманітні додатки до районних газет, що містять постанови районних виконавчих комітетів та партійних комітетів КП(б)У. Найчастіше такі випуски в 1932–1933 рр. присвячувалися населеним пунктам, які було піддано «чорнодощечним» репресивним заходам.

Мережа регіональної періодики активно формувалася на початку 1930-х років, що було пов'язано зі зміною адміністративного устрою впродовж 1930–1932 рр. На виконання постанови ЦК ВКП(б) від 11 серпня 1930 р. «Про реорганізацію мережі газет у зв'язку з ліквідацією округів» [19, с. 400–401] секретаріат ЦК КП(б)У 13 березня 1931 р. ухвалив організувати вихід упродовж року 100 нових районних газет [20, арк. 4–6]. Саме так протягом 1931–1932 рр. утворилася більшість районних газет Чернігівщини. Це питання перебувало під контролем вищого радянського і партійного керівництва. На республіканському рівні плануванням і регулюванням видавничої діяльності опікувався Комітет у справах друку при РНК УСРР; усіма аспектами функціонування періодичних видань відав відділ пропаганди та агітації ЦК КП(б)У [21, с. 54]. Районні газети відігравали важливу роль в оперативному інформуванні населення і були дієвим інструментом комуністичної пропаганди. Промовистою є характеристика тогочасної преси Й. Сталіним на XII з'їзді РКП(б): «Преса – єдине знаряддя, за допомогою якого партія щодня, щогодини говорить з робітничим класом своєю потрібною їй мовою» [22, 2 лютого, с. 1]. Усі районні газети існували винятково як друковані органи райкомів партії, райвиконкомів та райпрофрад.

Утворена мережа районної періодики значно розширила «межі охоплення» населення Чернігівщини. Якщо Буринське райбюро «Союздруку» в липні 1933 р. розповсюдило в районі 110 примірників республіканської газети «Вісті», 107 примірників – «Комуніста», 290 – «Колгоспного села», 19 – «Комсомольця України», 172 – обласної газети «Більшовик», то впродовж того ж місяця районна газета «Коллективіст Буринщини» випустила 9 номерів, кожен накладом 2200 примірників, що за кількістю екземплярів було втричі більше. До розповсюдження періодики, окрім зв'язківців, газетно-поштових працівників, листонош (у 1932–1933 рр.

у сільських районах ними були здебільшого колгоспники, за роботу яким нараховувалися трудовні [23, 24 серпня, с. 2]), залучалися розповсюджувачі на громадських засадах – члени партійних, комсомольських, громадських організацій. Перед ними ставилася низка конкретних завдань, у т. ч. першочергове забезпечення газетою всіх учасників збирання врожаю, хлібозаготівельної та посівних кампаній [23, 22 серпня, с. 2]. А головне політичне завдання районної газети того часу чітко сформулювала газета «Робсількор-ударник»: *«Райгазета повинна вести агітаційну пропаганду і організаційну роботу в масах колгоспників та трудящих одноосібників району, змобілізувати маси на боротьбу за виконання завдань партії, виховувати й ширити актив»* [22, 2 лютого, с. 2].

Газети Чернігівщини 1930-х років, як і вся преса тоталітарного СРСР, підлягали цензурним обмеженням, подавали інформацію дозовано та уніфіковано. Низові видання були максимально шаблонізовані – від однотипності найменувань газет (наприклад, березнянська, талалаївська та ічнянська «районки» мали назву «За більшовицькі темпи»; «Соціалістичним наступом» були названі варвинська, сновська та іваницька районні газети) до типових форм подання матеріалів у них. Щоб районна преса змогла якнайкраще відображати інтереси партії, зокрема виявляти «конкретних носіїв правої практики і лівацьких закрутів», та навчилася вірно вести боротьбу з ними, здійснювалося систематичне «обстеження» діяльності редакцій та аналізувався зміст видань. Спеціальні схеми для цензурування місцевої періодики були створені ще в 1931 р. [24, арк. 50–52]. Цензурі підлягало все: підбір і виклад матеріалу, формулювання заголовків, стиль написання заміток, політичні висновки. Перелік тем господарсько-політичних дописів практично завжди «спускався зверху». Восени 1932 р. контроль за районною періодикою посилювався. Редакції газет отримали чіткі інструкції від секретаріату ЦК КП(б)У щодо висвітлення всіх процесів, пов'язаних із заготівлею збіжжя: введено зразки друку рапортів про виконання планів хлібозаготівель, розроблено зразки викладу тексту газетного матеріалу про вилучення хліба в селян, застосування до них репресивних заходів тощо. На ролі преси під час вилучення хліба було наголошено у згаданій раніше постанові ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. Тоді під контроль ЦК потрапили 22 районні газети УСРР, що виходили у ключових хлібозаготівельних районах [15, с. 252], в т. ч. і дві «районки» з Чернігівської області – прилуцька газета «Правда Прилуччини» та роменська газета «Радянське життя» [25, арк. 145].

Всеохоплююча мережа районної преси розпочала нову еру використання засобів масової інформації для впливу і пропаганди. Щоб забезпечити безперервний процес агітації селянства, практикувалося «доправлення» газет безпосередньо на місця польових робіт. Під час перерв газети читали вголос спеціально визначені читці та агітатори, які наголошували на «потрібній» інформації та «просували» відповідні гасла. Окремі, ідеологічно важливі, місця газети

могли бути визначеними для самостійного чи повторного читання, згодом прочитане обговорювалося. Серед одноосібників проводилися масові читання на кутках при 10-ти та 20-хатках, де на зборах «проробляли» газетні статті. В інформаційних куточках при колгоспах та сільрадах були виділені спеціальні місця для газет. Селян залучали до складання й випуску стіннівок та «польовок» (стінгазета на польовому стані), принагідно роз'яснюючи значення преси у справі проведення сільськогосподарських кампаній та для побудови соціалізму загалом [23, 22 серпня, с. 1–2]. Не дивно, що практично всі постанови партійних і державних органів влади місцевого рівня наголошували на друкові матеріалів про застосування «чорних дощок».

На території Чернігівщини «чорну дошку» як важіль психологічного тиску (радіше терору) використовували задовго до листопада 1932 р., фактично з початку активної фази колективізації. Перетворення її суті на жорстоку репресію відбувалося поступово. Прикладом для наслідування, як використовувати «чорну дошку» на сторінках преси, була газета «Комуніст» – офіційний друкований орган ЦК КП(б)У, де протягом липня–серпня 1931 р. було надруковано перелік населених пунктів Добрянського, Корюківського, Чернігівського, Новгород-Сіверського та Шосткинського районів, занесених на «чорну дошку», що не виконали плану реалізації державної позики. Районна преса відгукнулася, перейняла досвід та, своєю чергою, тиражувала «чорні дошки» вже з переліками конкретних винуватців, на яких мало бути спрямоване вістря громадського осуду. До «чорнодощечників», які «поставили район на останнє місце в області», редакції районних газет вимагали вжиття найрішучіших заходів, включно із судом [26, 10 серпня, с. 3; 27, 2 вересня, с. 1].

Імовірно, перша на теренах Чернігівщини офіційна постанова райвиконкому про занесення на «чорну дошку» належить Ніжинському РВК, що 18 вересня 1931 р. застосував його до сільради с. Заньки за невиконання плану хлібозаготівлі [28, 19 вересня, с. 1].

Важливу роль у встановленні «чорнодощечного» режиму було відведено обласній та районній періодиці. У 1931–1932 рр. низка райпарткомів (РПК) та райвиконкомів (РВК), що увійшли в жовтні 1932 р. до складу новоутвореної Чернігівської області, прийняли постанови про організацію в районних газетах «чорних» та «червоних дощок» (останні використовувалися на противагу «чорним дошкам» для відзначення кращих виконавців). Так, 24 серпня 1931 р. бюро Корюківського РПК ухвалило *«оживити роботу стінчасописів, висвітлюючи кращі колгоспи, а також і одноосібників, що здають дотерміново хліб та сіно, та клеймити позором тих, що ухиляються від здачі або здають недоброякісну продукцію, чим гальмують виконання плану»* [29, 28 серпня, с. 1]. Президія Буринського РВК 17 січня 1932 р. вирішила друкувати «чорну дошку» із хлібозаготівель у районній газеті, заносючи на неї колгоспників та одноосібників за ухвалою куткових зборів і пленумів сільрад. Списки бойкотованих осіб-«чорнодощечників»

мали бути вивішені в людних місцях району та сіл. РПК та РВК Ічнянського району 16 березня 1932 р. ініціювали створення «червоних» та «чорних дощок» як стимулу для виконання завдань з мобілізації коштів [30, 16 березня, с. 1]. Свої «червоні» та «чорні дошки» для вміщення зведень про збирання збіжжя мала районна філія контори «Заготзерно» [31, 18 серпня, с. 2]. 10 жовтня 1932 р. бюро Дмитрівського РПК, ухваливши постанову про перебіг хлібозаготівлі в районі, також зобов'язало запровадити на сторінках районної газети «Колгоспник Дмитрівщини» «червону» і «чорну дошки» [32, 14 жовтня, с. 1]. 3 листопада 1932 р. Добрянський РПК своєю ухвалою визнав застосування «червоних» та «чорних дощок» важливою частиною масово-політичної роботи на кутках [33, 5 листопада, с. 1].

Головним завданням редакцій газет стало розгортання масової агітаційно-пропагандистської роботи для роз'яснення доцільності застосування (а отже, виправдання) режиму «чорних дощок» та організаційна діяльність на місцях щодо його впровадження в життя. Починаючи від серпня 1932 р. зведення про перебіг хлібозаготівлі в районах та сільрадах стали систематичними, а разом з ними й публікація списків, об'єктів чи осіб, занесених на «чорну дошку». За публікаціями районної преси простежується неабияка наполегливість у цькуванні «чорнодощечників». Наприклад, дмитрівська «районка» майже в кожному номері газети протягом вересня–листопада 1932 р. згадувала занесені на «чорну дошку» сільради, періодично додаючи до переліку нові населені пункти [32, 13 вересня, с. 1; 32, 19 жовтня, с. 2; 32, 3 листопада, с. 2]. Активне висвітлення запровадженого режиму «чорних дощок» у листопаді–грудні 1932 р. тривало на сторінках районних газет Бахмацького, Бобровицького, Варвинського, Дмитрівського, Новгород-Сіверського, Понорницького, Шосткинського районів. Понад 90 % з них в останні два місяці року публікували дописи, що стосувалися занесених на «чорну дошку» «зривників плану хлібозаготівель». Окремі «районки» Чернігівщини опублікували списки одноосібників, контрактантів, яких було занесено на «чорну дошку» за невиконання плану хлібозаготівлі. Нині це – безцінна інформація, що дозволяє поіменно назвати жертв репресії по окремих селах Бобровицького, Борзнянського, Буринського, Варвинського, Дмитрівського, Іваницького, Конотопського, Недригайлівського, Новгород-Сіверського, Олишівського, Остерського, Середино-Будського, Чернігівського районів.

Варто зауважити, що усталене в сучасній історіографії поняття «чорна дошка» районними редакціями 1930-х років трактувалося дуже довільно. У пресі 1931 р. знаходимо переліки одних і тих самих сіл, які в чергових номерах однієї газети перебували на «чорній дошці», у «чорному списку», на «дошці ганьби». Наприклад, 26 вересня 1932 р. редакція варвинської районної газети «Соціалістичний наступ» віднесла с. Сокиринці до «чорного списку». У тому ж номері зустрічаємо іншу замітку про це село, в якій повідомляється, що Сокиринці перебувають на «чорній дошці» [34, 26 вересня, с. 1]. Найчастіше у пресі зустрі-

чається чергування «чорної дошки» та «чорного списку». Інколи під заголовком «чорна дошка» в самому редакційному повідомленні йдеться про «чорний список» і навпаки. Ця практика зберігалась і надалі та простежується в періодичі Чернігівщини в 1932, 1933 та 1934 рр.

Особливої популярності на Чернігівщині набули редакційні «чорні дошки» (формувався редколегіями районних газет на основі постанов та рішень райпарткомів та райвиконкомів). Часто таким повідомленням передували цитати з виступів комуністичних вождів на кшталт постишевської: *«Чорна дошка – це надзвичайно суворий захід, цей захід радянська влада застосовує до найбільш законенілих, злісних саботажників директив партії та уряду»* [35, 24 квітня, с. 2]. Поруч зі списками-переліками «чорнодощечників» редакції місцевих газет часто вміщували замітки про причини застосування такого репресивного заходу. Це створювало ґрунт для дискредитації окремих осіб, налаштування односельців один проти одного, розколу громади. Найбільш поширеними в них були вирази: «використати всі засоби диктатури пролетаріату, щоб зліквідувати злочинні дії класового ворога», «заткнути пельку куркулеві та його прихвостням», «стягнути все, що належить з твердоздавців», «виявляти злісних нездатчиків, підкуркульників і суворо карати як ворогів радянської влади» [36, 18 листопада, с. 1; 37, 20 вересня, с. 1; 38, 9 листопада, с. 1]. Насправді такі публікації стали офіційно дозволеною формою відвертого залякування населення з боку комуністичного тоталітарного режиму.

У 1931 р. з'явився, а в 1932 р. утвердився такий вид публікацій, як спеціалізовані дописи сількорів, колгоспкорів, уповноважених редакційних районних бригад безпосередньо з місця подій. Вони інформували про перебіг виконання планового завдання, критикували, а насправді ганьбили в очах односельців місцеве керівництво, що намагалося відстояти їхні інтереси, називали прізвиська так званих «саботажників», закликали громадськість взяти на буксир занесених на «чорну дошку», «притягти винних до суворої відповідальності», часто рекламували використання «червоних» та «чорних дощок» як одного із дієвих засобів покращення виконання планів хлібозаготівлі [36, 29 жовтня, с. 1; 39, 8 вересня, с. 1]. Задля морального тиску на людей працівники преси не шкодували епітетів для приниження їхньої гідності, таврували їх «тюхтіями», «глитаями», «боягузами», «зрадниками», «ледарями», «куркульськими недобитками», нагороджували «рогожаними прапорами», преміями «черепахи» й «осла», складали про них глузливі віршики [34, 2 лютого, с. 1]. Місцеве керівництво звинувачувалося в «потуранні куркулям», «покладанні на самоплив», «злочинній сплячці, байдужості, бездіяльності», «відсутності настирливої більшовицької боротьби за хліб» тощо. Направду межа між успіхом у виконанні сільськогосподарських кампаній та «ганебним відставанням» була ілюзорною, і вже через кілька номерів газети передовик з «червоної дошки» міг опинитися серед кандидатів до ганебного списку.

Певне місце на сторінках періодичних видань відводилося зобов'язанням і обіцянкам «змити з себе ганебну пляму», організувавши «буксир» для відсталих та виконавши план на 100 %. Подібні зобов'язання брали на себе і члени хлібозаготівельних бригад, що вилучали збіжжя в занесених на «чорну дошку» одноосібників [38, 29 листопада, с. 1].

Широко вживаними в районній пресі Чернігівщини були попередження про занесення на «чорну дошку» у разі невиконання якогось із господарсько-політичних завдань. Так, 25 червня 1931 р. в конотопській районній газеті було опубліковано перелік із дев'яти сільрад, які редакція визначила як майбутніх кандидатів «на чорну дошку» за невиконання плану мобілізації коштів [40, 25 червня, с. 1], 5 серпня 1931 р. аналогічний перелік із трьох населених пунктів було вміщено в добрянській районній газеті [41, 5 серпня, с. 1]. З перебігом часу такі повідомлення видозмінювалися, попередження обростало «додатковими умовами» щодо часового проміжку для виконання завдання і переліком всіх можливих наслідків в іншому випадку. Безпрецедентним для Чернігівщини стало попередження Наркомфіну УСРР у серпні 1933 р. про занесення на «чорну дошку» всієї Чернігівської області, що на той час відставала у виконанні фінансових планів: сплаті сільгосподатку, самообкладанні та ін. Область, що й так неспроможна була виконати фінансові завдання, в серпні «отримала» ще й додаткові штрафні санкції за це [42, 8 серпня, с. 4]. Варто зауважити: нажахані результатами застосування «чорної дошки» в 1932 р., упродовж 1933 р. редакції районних газет усе частіше публікували саме попередження щодо можливого застосування репресивного заходу.

Існував також інший формат попередження про занесення на «чорну дошку», коли опосередковано зверталася увага на об'єкти, які могли його спричинити: публікувалися переліки тих, що своїм відставанням або невиконанням планових завдань, на думку редакції газети, спонукали обласне чи республіканське керівництво занести на «чорну дошку» весь район. Зокрема, такі дописи були притаманні путивльській районній газеті «Ленинский путь» [43, 12 вересня, с. 1; 44, 14 травня, с. 1].

У жовтні–листопаді 1932 р. набули популярності випуски виїзних редакцій газет, «штурмівок», листівок, плакатів, що плямували тих, хто зриває хлібозаготівлі, та показували досвід «передових у боротьбі за хліб». До населених пунктів, занесених на «чорну дошку», редакції надсилали кращих працівників. Звичною практикою була безпосередня участь сількорів і працівників редакцій районних газет у буксирних бригадах [36, 4 грудня, с. 1].

Однак і такої активної діяльності преси комуністичній владі було замало. З критикою районних і обласних газет 27 грудня 1932 р. виступив секретар ЦК КП(б)У М. Хатаєвич. На початку січня 1933 р. його звернення «До всіх редакторів обласних і районних газет» [45, 9 січня, с. 1] широко розтиражували. Як

наслідок, на обласному і районному рівнях було прийнято ряд рішень, що стосувалися низової преси та її ролі у процесі хлібозаготівель.

Місцева періодика слухняно виконувала вказівки партії. Окрім висвітлення подій, редакції газет почали масово організовувати робількорівські рейди з хлібозаготівель, надсилали в села бригади своїх працівників, допомагали налагоджувати роботу низової преси – організовували вихід та контролювали зміст колгоспних і бригадних стіннівок та польових газет. До того ж, працівників газет зобов'язували показати практичні результати своєї роботи: участю в буксирних бригадах зламати спротив ходу хлібозаготівлі, покращити показники виконання річного плану зі збирання зерна, виявити необрахований хліб тощо [46, арк. 97]. *«Конкретні результати – кращий показник якості роботи сількорів»*, – стверджували редакції районних газет [47, 27 березня, с. 1].

Важливим щодо дослідження широти застосування «чорної дошки» як репресивного заходу є той факт, що в 1931–1933 рр. районні газети Чернігівщини формували і публікували списки занесених на «чорну дошку» на підставі не тільки невиконання хлібозаготівель, а й широкого переліку інших сільськогосподарських кампаній. За даними періодичної преси, наприкінці 1931 – на початку 1932 рр. Бобровицький, Буринський, Ічнянський, Корюківський, Менський, Ніжинський, Недригайлівський, Новгород-Сіверський, Прилуцький, Путивльський, Чернігівський та Шосткинський райони використовували занесення на «чорні дошки» для стимулювання виконання завдання із заготівлі будь-яких зернових і активно їх оприлюднювали. У 1931 р. було випробувано «чорні дошки» для пришвидшення весняної сівби у Прилуцькому і Шосткинському районах [48, 25 травня, с. 1; 49, 11 червня, с. 2], осінньої – в Менському та Чернігівському [50, 15 вересня, с. 1; 51, 29 вересня, с. 2], зяблевої та глибокої оранки в Буринському і Чернігівському [50, 12 листопада, с. 1; 52, 12 вересня, с. 1]. За повільні темпи колективізації на «чорну дошку» районної газети потрапили три сільради Буринського району [52, 4 лютого, с. 2], за зрив постачання шахтарям Донбасу картоплі – десять сільрад Новгород-Сіверського [26, 20 жовтня, с. 1]. У районах, що спеціалізувалися на вирощуванні буряка (Бобровицький, Глухівський) чи картоплі (Буринський, Ічнянський та Менський), застосовували занесення на «чорну дошку» за невиконання плану робіт щодо засіву/посадки, обробітку та збирання цих культур [53, 13 липня, с. 1; 54, 19 травня, с. 1; 55, 16 липня, с. 1; 51, 26 листопада, с. 2]. Відставання чи невиконання плану сівби, посадки, заготівлі тютюну, який вирощували в Городнянському, Дмитрівському, Іваницькому та Прилуцькому районах, також було приводом занесення на «чорну дошку» [48, 18 червня, с. 3; 56, 9 січня, с. 1; 32, 20 червня, с. 1; 57, 30 травня, с. 1]. У газетах Бахмацького, Путивльського та Сновського районів знаходимо «чорні дошки» за невиконання контрактаційних договорів, сівби й обробки конопель [43, 2 червня, с. 1; 47, 12 червня, с. 1; 58, 21 квітня, с. 3]; відставання від плану заготівлі

пряди́ва було приводом для появи «чорнодощечників» у Новгород-Сіверському районі [35, 4 березня, с. 3]. Проте всі ці сільськогосподарські кампанії нерозривно пов'язувалися з головною – заготівлею зернових (збіжжя). Навіть у районах, яким було доведено завдання із заготівлі дерева і де практикували «чорні дошки» за зрив вивезення лісу, наголошували, що «ударна робота за ліс» мала йти поруч з «боротьбою за хліб» [59, 22 грудня, с. 1].

При вивченні складових, що спричинили Голодомор, стає очевидним, що найбільше навантаження і відповідальність припадають на ті рішення комуністичної влади, що перебували у площині зарахування насінневого фонду 1932 і 1933 рр. як частини виконання хлібозаготівельних планів. Проблема зі збором насіння для весняного засіву після таких «хлібозаготівель» вирішувалася також за допомогою «чорної дошки». Ганебні списки колгоспів і одноосібників, які так чи інакше зірвали план мобілізації насінневого фонду, широко висвітлювали газети Бахмацького, Борзнянського, Бобровицького, Буринського, Талалаївського, Добрянського, Іваницького, Ічнянського, Козелецького, Малодівицького, Недригайлівського, Олишівського, Понорницького, Ріпкинського, Сновського та Чернігівського районів [31, 30 березня, с. 1; 58, 23 березня, с. 1; 60, 28 березня, с. 1; 61, 7 березня, с. 1].

Занесення на «чорні дошки» набуло характеру відвертого репресивного заходу у листопаді 1932 р. Чернігівщиною прокотилася хвиля постанов райпарткомів (РПК) про занесення на «чорну дошку» сіл за невиконання планів хлібозаготівель: 12 листопада Талалаївський РПК заніс шість сілрад за невиконання такого плану [61, 15 листопада, с. 1]; 14 листопада Борзнянський РПК заніс с. Шаповалівка [79, арк. 209–210]; 15 листопада Середино-Будський РПК – с. Чернацьке [62, с. 69–70]; 16 листопада постанову про занесення на «чорну дошку» чотирьох сіл району ухвалило бюро Конотопського РПК [62, с. 70, 73–74]. Характерними ознаками цих постанов є низка заходів, узаконених у подальшому постановою ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р., та рекомендація щодо тісного поєднання вилучення збіжжя зі всіма іншими господарсько-політичними кампаніями, особливо картоплезаготівлею, мобілізацією коштів тощо. Перелічені постанови бюро РПК були опубліковані в районній пресі.

Усі районні газети Чернігівської області опублікували постанову РНК УСРР та ЦК КП(б)У від 6 грудня 1932 р. про «всеукраїнську чорну дошку», яка стала черговим способом залякування місцевих хліборобів. Найзавзятіші районні редакції організували низку відповідних «відгуків». Так, іваницька «районка» наголошувала, що постанову РНК УСРР та ЦК КП(б)У мали врахувати кожен партієць, комсомолець, сілрада, кожен колгосп та одноосібник, «подесятерити темпи хлібозаготівлі, добитись 100 % виконання на строк, визначений урядом» [57, 23 грудня, с. 1]. Передрук «всеукраїнської чорної дошки» в олишівській газеті супроводжувався прямою погрозою партійним та комсомольським осередкам найбільш

відсталих сіл щодо суворої відповідальності за зрив хлібозаготівель [63, 14 грудня, с. 1]. Жоден із населених пунктів Чернігівщини на неї не потрапив, але рішення про занесення на «чорну дошку» с. Вовківці стало в області першим, офіційно затвердженим Чернігівським облоргбюро КП(б)У (село піддано репресії 26 листопада 1932 р.) [64, арк. 20].

Документи про застосування заходу «чорної дошки» в листопаді 1932 р. опосередковано засвідчують, що дії місцевих виконавців повністю залежали від волі й розпоряджень вищого партійного керівництва. Уже з жовтня 1932 р. практично в усіх постановках райпарткомів зафіксовано заборону парткерівникам районних установ відкликати із сіл своїх працівників, які контролювали та організовували хлібозаготівлі [32, 14 жовтня, с. 1]. 30 листопада районна газета Варвинщини занесла на «чорну дошку» вісімнадцятьох уповноважених РПК та РВК та вісімнадцятьох голів сільрад і партосередків як тих, що «не забезпечили виконання п'ятиденного завдання з хлібозаготівлі» [34, 30 листопада, с. 1].

Найгучнішою в районній та обласній пресі Чернігівщини була інформаційна кампанія навколо занесеного на обласну «чорну дошку» колгоспу «Більшовик» с. Степні Хутори Носівського району. Постанову Чернігівське облоргбюро КП(б)У ухвалило 9 грудня 1932 р. [64, арк. 49–50]. Слідом за ним Носівський РВК 15 грудня 1932 р. схвалив низку репресивних заходів: упродовж двох діб вивезти наявні промислові товари з крамниці споживчого товариства Степних Хуторів і не завозити нових до повного виконання плану; протягом однієї п'ятиденки стягнути дотерміново всі кредити і платежі; цілком заборонити торгівлю як самому колгоспу, так і колгоспникам; здійснити чистку складу керівного й адміністративно-господарського персоналу та колгоспників. Незважаючи на те, що на «чорну дошку» був занесений лише колгосп, сільраді Степних Хуторів та райфінвідділу було віддано наказ негайно довести нарахування всіх фінансових платежів та зобов'язань виключеним з колгоспу одноосібникам, а також провести облік усіх садибних засівів колгоспників з подальшим доведенням кожному плану хлібозаготівлі по контрактаційних нормах; з «куркулів» – «хліб стягнути до 28 грудня». На тлі перелічених репресій зовсім невинно сприймалося рішення про позбавлення колгоспу назви – «Більшовик», але не з точки зору політики комуністичної партії. Редакція обласної газети забезпечила широке висвітлення заходів щодо зазначеного колгоспу. 27 грудня 1932 р. в районній газеті був опублікований висновок комісії щодо його «чистки». Загалом з колгоспу було виключено 14 осіб, долю яких мало вирішити слідство. Серед пропозицій комісії були: вислання за межі області, конфіскація майна, та, як покарання, – нарахування сільськогосподарського податку як по одноосібному сектору [65, 27 грудня, с. 2].

У листопаді–грудні 1932 р. фактично вся Чернігівська область була охоплена репресивним заходом. У довідці заступника голови РНК УСРР О. Сербиченка «Про занесення на «чорну дошку» та накладання штрафів на колгоспи та

одноосібників за даними облвиконкомів» станом на 26 листопада 1932 р. зазначалося, що на Чернігівщині такого виду репресивні заходи були застосовані до 13 колгоспів, 38 сіл та 1646 одноосібників [66, арк. 8].

Характерно, що більшість занесених у 1932 р. на «чорну дошку» сіл Чернігівської області вже в березні 1933 р. були серед переліку населених пунктів, що більш за все голодували. Серед «найбільш вражених харчовими труднощами», згідно з відомостями райвідділів ДПУ, були села Шаповалівка та Борзна Борзнянського району, Рудівка і Яблунівка Прилуцького району, Кладьківка Ніжинського району, Степні Хутори Носівського району, Халимонів і Фастівці Бахмацького району та інші, що впродовж 1931–1933 рр. неодноразово перебували на «чорній дошці».

У 1933 р. «чорні дошки» залишалися дієвим елементом механізму геноциду. На всеукраїнському рівні навесні 1933 р. на «чорну дошку» за невиконання плану засіву зернових декілька районів Чернігівської області занесла редакція газети «Комуніст». Таку репресію було застосовано до Носівського, Роменського, Понорницького, Прилуцького, Путивльського, Семенівського та Середино-Будського районів [39, 24 травня, с. 1; 67, 29 травня, с. 1; 68, 13 червня, с. 1; 69, 14 червня, с. 1; 44, 18 червня, с. 1; 70, 6 червня, с. 1; 71, 17 червня, с. 1]. Наприкінці червня на «чорній дошці» за відставання в полотті засівів та піднятті парів опинився Буринський район [72, 3 липня, с. 1]; у жовтні 1933 р. – Бобровицький район за невиконання плану хлібозаготівлі [53, 15 жовтня, с. 3]. На «чорну дошку» чернігівської обласної газети «Більшовик» ще в березні потрапили Добрянський і Ріпкинський райони, Сновський, Шосткинський, Чернігівський ліспромгоспи за невиконання місячного плану деревозаготівлі, Козелецький район – за повільний збір насіння. Характерно, що впродовж усього березня обласна газета не припиняла нагадувати про перебування району на «чорній дошці». 29 квітня 1933 р. «Більшовик» відніс до «кандидатів на чорну дошку» 7 районів області за повільні темпи сівби, а вже 12 червня три з них – Корюківський, Семенівський та Середино-Будський, а також Путивльський район облорганбюро КП(б)У ухвалило занести на «чорну дошку», попередивши секретарів РПК, голів РВК та завідувачів райЗУ про «найсуворіші заходи партійного впливу» у випадку невиконання плану [42, 29 квітня, с. 1; 42, 14 червня, с. 1].

3 серпня 1933 р. почалася кампанія занесення на «чорну дошку» тих, що відставали у хлібозаготівлі. Борзнянський РПК 22 серпня 1933 р. заніс за «незадовільний перебіг хлібоздавання по одноосібному сектору» на «чорну дошку» села Шаповалівка, Носелівка та Борзна [73, 24 серпня, с. 2]. До праці з вилучення збіжжя в одноосібному секторі цих сіл були залучені всі комуністи та комсомольці, а також активісти-колгоспники та одноосібники, які на той час виконали свої зобов'язання. Водночас райпартком зобов'язав голів сільрад упродовж 2–8 днів забезпечити 100 % виконання плану річних завдань з «куркульсько-заможних

господарств». Для його реалізації було дозволено застосовувати рішучі репресивні заходи та беззаперечне вилучення хліба. Упродовж однієї доби сільради мали сформувати та надіслати до райпарткому списки господарств, які ще не розпочали хлібоздачі, для притягнення їх до відповідальності, а судово-слідчі органи протягом двох днів – розглянути заведені на такі господарства справи. Аналогічний привід був підставою для занесення на «чорну дошку» семи сільрад Бобровицького району на початку вересня 1933 р. Окрім переліченого вище, на одноосібників цих сільрад було накладено штрафи, в окремих випадках до п'ятикратної вартості хліба невиконаної частини річного зобов'язання, достроково стягнуто весь обсяг зернових беззаперечним порядком (без права подати апеляцію на неправомірні дії «заготівельників»), а також порушено кримінальні справи на тих, хто відмовлявся здавати хліб [53, 4 вересня, с. 1]. Загалом у серпні–жовтні 1933 р. «чорні дошки» та «чорні списки» сіл, «що зривали хлібопоставки», були видрукувані в районних газетах Бахмацького, Березнянського, Борзнянського, Талалаївського, Ічнянського, Козелецького, Корюківського, Сновського районів.

На відміну від значної кількості повідомлень про занесення на «чорну дошку», в районних газетах надруковано лише декілька інформацій про припинення дії цієї репресії. Редакційним повідомленням путивльської районної газети було знято з «чорної дошки» три сільради, що в січні 1932 р. виконали хлібозаготівельний план [43, 9 січня, с. 1]; у червні 1932 р. з «чорної дошки» Дмитрівського району зняли с. Терешиху, яке потрапило на неї за невиконання плану посіву-посадки тютюну; 30 вересня, з виконанням хлібозаготівельного плану, знято з «чорної дошки» Голінську, 30 листопада – Рябуську, а 3 грудня 1932 р. – Колядинську сільради того ж району [32, 25 червня, с. 1; 32, 30 вересня, с. 1; 32, 3 грудня, с. 1]. У Понорницькому районі восени 1932 р. із «ганебного списку» було викреслено с. Лузіки, після того, як у ньому активно попрацювала буксирна бригада комсомольців [38, 22 листопада, с. 1]. Після показового застосування «чорної дошки» до колгоспу «Більшовик» Носівського району його так само показово зняли з «чорної дошки». У постанові Чернігівського облоргбюро КП(б)У від 11 січня 1933 р. зазначалося, що вилучення збіжжя по колгоспу завершено, хлібозаготівельне завдання виконано на всі 100 %, як і план м'ясозаготівлі [74, арк. 394]. Велико-Щимельська та Низківська сільради Сновського району були зняті з «чорної дошки» як такі, що досягли значного зростання показників у заготівлі насіння в березні 1933 р. [75, 9 березня, с. 2]. У червні 1933 р. колгосп імені Шевченка Козелецького району також був викреслений з «чорної дошки» за успішне завершення сіви [76, 4 червня, с. 1].

Із завершенням інтенсивної фази Голодомору-геноциду відбувався поступовий відхід від використання «чорнодощечних» репресивних заходів. Однак, як метод морального тиску, занесення на «чорні дошки» зустрічається і в 1934 р. Зокрема, 10 січня 1934 р. за зрив виконання плану постачання м'яса, «цілковитий

провал» виконання 15-місячного плану м'ясозаготівлі та «повну бездіяльність» в організації планової роботи на 1934 р. комісія Наркомату продовольства УСРР занесла на «чорну дошку» Дмитрівський, Іваницький, Носівський, Березнянський і Ріпкинський райони Чернігівської області [77, 31 січня, с. 2]. У березні 1934 р. Ніжинський райпартком ухвалив організувати в районній газеті «червону» та «чорну дошки» для відзначення передовиків та відсталих у виконанні плану мобілізації коштів у районі [78, 6 березня, с. 2]. Протягом цього року в районній пресі трапляються поодинокі, в порівнянні з двома попередніми роками, редакційні повідомлення про перебування на «чорних дошках» тих чи інших сіл та сільрад Талалаївського, Новгород-Сіверського, Сновського та Шосткинського районів.

Висновки. Результати аналізу публікацій регіональної преси Чернігівщини 1932–1933 рр. засвідчують активне використання режиму «чорних дощок» комуністичною владою для вчинення злочину Голодомору-геноциду в УСРР. Попередня практика застосування «чорних дощок» була відпрацьована ще на початку 1920-х років. У процесі звернення до цієї репресії із розширенням переліку каральних акцій поступово змінювалася її суть аж до перетворення «чорної дошки» в листопаді 1932 р. на невід'ємну складову механізму Голодомору. Застосування «чорної дошки» на Чернігівщині, що не була основним зерновим районом України, але потерпала від запровадження режиму «чорних дощок» не менше за інші регіони, доводить, що цей репресивний захід був дієвим засобом не тільки при хлібозаготівлях, а й використовувався як важіль примусу при виконанні будь-якого виду сільськогосподарської, і не тільки, діяльності. Це підтверджує свідоме скоєння злочину геноциду вищим партійним і державним керівництвом СРСР стосовно українців незалежно від місця їхнього проживання на теренах цієї держави.

Список використаних джерел

1. Папакін Г. «Чорна дошка»: антиселянські репресії (1932–1933). Київ, 2013. 417 с.
2. Романець Н. Р. Роль адміністративних репресій у хлібозаготівельній кампанії 1932–1933 років // Грані. 2011. № 6 (80). С. 3–7.
3. Романець Н. Р. Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925–1939). Кривий Ріг, 2014. 455 с.
4. Марочко В. Чорні дошки // Голодомори в Україні: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Злочини проти народу. Дрогобич, 2008. С. 85–86.
5. Марочко В. «Чорні дошки» України: геноцид по-сталінськи // Пам'ять століть. 2008. № 5–6. С. 192–210.
6. Кульчицький С. Червоний виклик. Кн. 2. Київ: Темпора, 2013. 628 с.
7. Панченко П. П., Вівчарик М. М., Голуб А. І. та ін. Смерть смертю подолали. Голодомор в Україні 1932–1933 рр. Київ: Україна, 2003. 352 с.

8. Сергійчук В. Голодомор 1932–1933 років як геноцид українства. Вишгород, 2016. 320 с.
9. Лапчинська Н. В. 33 запитання і відповіді про Голодомор-геноцид. Дрогобич: Коло, 2018. 88 с.
10. Стасюк О. Нариси про Голодомор. Київ: вид. Мельник М. Ю., 2019. 216 с.
11. Бутко С. «Чорні дошки» на Чернігівщині: як комуністи нищили українське село. Сайт «Час Чернігівський». URL: <https://cntime.cn.ua/top-novini/item/16497-cho-rnidoshkynachernihivshchyniiakkomunistynshchylyukrainskeselo.html>
12. Демченко Т., Горох М. Колективізація та Голодомор 1932–1933 років на Чернігівщині: забуттю і прощенню не підлягає. Чернігів, 2017. 100 с.
13. Волошенюк В. Кадети Киевского СВУ. Киев: Издательский дом КИИ, 2017. 128 с.
14. Поляков С. И. Полоцкий кадетский корпус. История в лицах. Полоцк, 2010. 71 с.
15. Голодомор 1932–1933 років в Україні: док. і мат-ли / упоряд. Р. Я. Пиріг. Київ, 2007. 1128 с.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі – ЦДАГО) України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5549. Арк. 8.
17. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. Том 3. Конец 1930–1933. Москва: РОССПЭН, 2001. 1008 с.
18. Газети України 1930–1934 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2004. 984 с.
19. О партийной и советской печати: сб. док. Москва, 1954. 692 с.
20. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4183.
21. Попова О. Функціонування газетної періодичної преси Радянської України (кінець 1920-х – 1930-х рр.): тенденції, механізми, практики // Гілея. Київ, 2013. Вип. 68. С. 53–59.
22. Відділ формування та використання газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ВФВГФ НБУВ). Робселькор-ударник. 1933.
23. ВФВГФ НБУВ. Зв'язіст і поширювач преси. 1933.
24. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4184.
25. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5384.
26. ВФВГФ НБУВ. Шлях колгоспника. 1931.
27. ВФВГФ НБУВ. За суцільну колективізацію. 1931.
28. ВФВГФ НБУВ. Нове село. 1931.
29. ВФВГФ НБУВ. Більшовицький шлях. 1931.
30. ВФВГФ НБУВ. За більшовицькі темпи. 1932.
31. ВФВГФ НБУВ. Червоний стяг. 1932.
32. ВФВГФ НБУВ. Колгоспник Дмитрівщини. 1932.
33. ВФВГФ НБУВ. В соціалістичний наступ. 1932.
34. ВФВГФ НБУВ. Соціалістичний наступ. 1932. (Варва).
35. ВФВГФ НБУВ. Шлях колгоспника. 1933
36. ВФВГФ НБУВ. Комуна. 1932.
37. ВФВГФ НБУВ. Соціалістичне село. 1932.

38. ВФВГФ НБУВ. Соціалістичне життя. 1932.
39. ВФВГФ НБУВ. Червона Носівщина. 1933.
40. ВФВГФ НБУВ. Комуна. 1931.
41. ВФВГФ НБУВ. В соціалістичний наступ. 1931.
42. ВФВГФ НБУВ. Більшовик. 1933.
43. ВФВГФ НБУВ. Ленинский путь. 1932.
44. ВФВГФ НБУВ. Ленинский путь. 1933.
45. ВФВГФ НБУВ. За більшовицькі темпи. 1933.
46. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5870.
47. ВФВГФ НБУВ. Соціалістичний наступ. 1932. (Сновськ).
48. ВФВГФ НБУВ. Правда Прилуччини. 1931.
49. ВФВГФ НБУВ. Зоря. 1931.
50. ВФВГФ НБУВ. Червоний стяг. 1931.
51. ВФВГФ НБУВ. Колгоспна праця. 1931.
52. ВФВГФ НБУВ. Колективіст Буринщини. 1931.
53. ВФВГФ НБУВ. За суцільну колективізацію. 1933.
54. ВФВГФ НБУВ. Колективіст Глухівщини. 1932.
55. ВФВГФ НБУВ. За високий врожай. 1933.
56. ВФВГФ НБУВ. Комунар. 1932.
57. ВФВГФ НБУВ. Соціалістичний наступ. 1932. (Іваниця).
58. ВФВГФ НБУВ. Прапор Комуни. 1932.
59. ВФВГФ НБУВ. Більшовицький шлях. 1934.
60. ВФВГФ НБУВ. Колгоспник Борзенщини. 1932.
61. ВФВГФ НБУВ. Більшовицькі темпи. 1932.
62. Покидченко Л. Голодомор 1932–1933 років на Сумщині. Суми, 2006. 356 с.
63. ВФВГФ НБУВ. Соціалістичний шлях. 1932.
64. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6184.
65. ВФВГФ НБУВ. Червона Носівщина. 1932.
66. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5394.
67. ВФВГФ НБУВ. Більшовицький колгосп. 1933.
68. ВФВГФ НБУВ. Соціалістичне життя. 1933.
69. ВФВГФ НБУВ. Правда Прилуччини. 1933.
70. ВФВГФ НБУВ. Життя колгоспника. 1933.
71. ВФВГФ НБУВ. Конопляр С.-Будщини. 1933.
72. ВФВГФ НБУВ. Колективіст Буринщини. 1933.
73. ВФВГФ НБУВ. Колгоспник Борзенщини. 1933.
74. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 174.
75. ВФВГФ НБУВ. Соціалістичний наступ. 1932. (Сновськ).
76. ВФВГФ НБУВ. Розгорнутим фронтом. 1933.
77. ВФВГФ НБУВ. Колгоспник Дмитрівщини. 1934.
78. ВФВГФ НБУВ. Нове село. 1934.
79. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5908.

Svitlana Starovoi,

Candidate of Sciences (History),

Leading Researcher

of Holodomor Research Institute

of National Museum of the Holodomor-Genocide

ORCID: 0000-0001-6226-8166

e-mail: star-t@ukr.net

Kateryna Lukianets,

Candidate of Sciences (History),

Senior Researcher

of Holodomor Research Institute

of National Museum of the Holodomor-Genocide

ORCID: 0000-0001-6431-4867

e-mail: sharlotakorde@gmail.com

“Black boards” as repressive component of Holodomor on pages of Ukrainian regional press

The aim of the work is to reveal the repressive essence of the “black boards” regime and the role of press in the process of imposing the “black boards” as a method of psychological pressure on the basis of the analysis of the content of publications of the regional press of Chernihiv region in the early 1930s. The author also proved the importance of periodicals as a source for the study of the 1932–1933 Holodomor. **The research methodology** includes historical-typological, historical-systemic and historical-genetic methods. This approach allows to determine the types of publications about the “black boards”, analyze their informational potential for clarifying the repression mechanism, and prove the multi-vector use of the “black boards” for committing genocide of Ukrainian nation. **The scientific novelty** of the study is the introduction of a new set of archival and published sources into scientific use. This complements and significantly expands the existing research source base on the causes, course and effects of the Holodomor of the population of Chernihiv region. **Conclusions.** Publications in the regional press of Chernihiv region in 1932–1933 confirm that the communist authorities actively used the “black boards” regime to commit the crime of the Holodomor genocide in the Ukrainian Soviet Socialist Republic. The use of the “black boards” in Chernihiv region, which was not the main grain region of Ukraine, but suffered from their introduction no less than other regions, proves that they were used as a mean of influence not only during grain procurements, but also during any agricultural activity. This confirms committing of the deliberate crime of genocide of Ukrainians by the top party and state authorities of the Union of Soviet Socialist Republics.

Key words: press, Holodomor, black boards, repression, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, National Museum of the Holodomor-Genocide.

*Стаття підготовлена 24 грудня 2019 року;
подана до друку 10 січня 2020 року.*